

OSMANLI DÖNEMİNDE İSTANBUL'UN İÂŞESİNDE BURSA'NIN ROLÜ

*Dr. Cafer ÇİFTÇİ**

ÖZET

İâşe; yaşatma, geçindirme ve besleme anlamlarına gelmektedir. İâşecilik ise, Osmanlı iktisat politikasının 16. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar uygulamaya çalıştığı önemli ilkelerden bir tanesidir. Bu politikada özellikle başkent İstanbul'un ve sarayın iâşesinin temini en ön planda yer almaktadır. Bursa şehri, sahip olduğu iskeleler, başkente yakınlığı ve ürettiği bolca hubûbât, sebze, meyve ve et türü gıdalar gibi faktörlere bağlı olarak, başkentini iâşesini sağlayan en önemli Osmanlı şehirlerinden bir tanesidir. Şehrin bu misyonu bugün bile yerine getirdiği söylenebilir. Bu çalışmada, Osmanlı döneminde Bursa'dan İstanbul'a ve saraya gönderilen başlıca iâşe ürünleri, bu ürünlerin toplanma yöntemi ve sevkıyatı hakkında arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler örneklerle gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Bursa, İstanbul, Mudanya, Osmanlı, iâşecilik, hububat, kıtlık.*

* Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

gelmesi, kentin iâşesini temin etme görevini en önemli devlet işlerinden biri haline getirmiştir. Şehirde bulunan padişah sarayları, askerî garnizonlar, vakıflar gibi çeşitli kurumlar ve halk, iâşesi temin edilmeye çalışılan başlıca kurumlar veya guruplardır.

Mide kent İstanbul'un iâşesini temin etme problemi, Bizans İmparatorluğu devrinde kentin başkent ilan edilmesinden itibaren başlamıştır (Necipoğlu, 1994; Turnator, 2003). Osmanlı Devletine de çok uzun bir süre başkentlik yapmış olan İstanbul şehrinin iâşesini temin etmek, Osmanlı yöneticileri için her zaman en büyük problemlerden biri olmuştur (İnalçık, 1994a:179). Nakil vasıtalarının yetersizliği, deniz ve kara yollarında seyahat ve nakliyatın korsanlık veya haydutluk gibi faaliyetlerle tehdit edilmesi, bu problemi daha zorlaştıran etkenlerdir. Bu zorluklara rağmen, İstanbul'da yaşayan halkın her türlü ihtiyaçlarının karşılanması, devlet yöneticileri için kaçınılmaz bir görevdir. Şehrin gerek başkent olarak siyasî ve iktisadî bir merkez olması, gerekse çok sayıda insanı içinde barındırması nedeniyle, iâşesinin temini son derece önemlidir. Zirâ, merkezi otoritenin bulunduğu bu kentte herhangi bir huzursuzluğun ortaya çıkması, tüm ülkeyi etkileyebilmektedir (Aynural, 1999:563).

İstanbul için takip edilen iâşeci politikada, Osmanlı sınırları içerisinde yapılan her türlü üretimin, üretim bölgelerindeki ihtiyaçlar giderildikten sonra arta kalan kısmının, öncelikli olarak İstanbul'a gönderilmesi zorunluluğu bulunmaktadır (Faroqhi, 1981). Devlet, iâşe temininin her aşamasında yürütme ve denetleme işlevini, oluşturduğu güçlü ağlarla yerine getirmeye çalışmaktadır (Murphey, 1988:217). Bu dev kentin ihtiyaçlarını temin etmek, ciddi bir organizasyon ve vergi sistemi ile gerçekleştirilmektedir. Her bölge ve yerleşim alanına kadar yayılan bu idarî mekanizma, aynı zamanda emirlerin icrasını denetlemek, satın almaları yapmak, gönderilen malları toplamak ve ürünü biriktirmekle yükümlüdür (Mantran, 1990:173). Ayrıca bu sistem, şehirde nüfus artışını engellemeye çalışarak, su ve yiyecek kıtlığının önüne geçmek için taşradan gelenlerin İstanbul'a girip yerleşmelerine karşı da sıkı önlemler almaktadır.

Devlet yöneticileri, ülkenin her yanından yiyecek maddelerini getirebilmek için; kara ve deniz taşımacılığı, eşyanın pazarlanması, fiyatların kontrolü, ihtikârın önlenmesi konularında geniş bir örgüt kurup işletmek zorunda kalmışlardır (İnalçık, 1994b:117). Şehrin iâşesi geniş bir organizasyona bağlı olup, bu organizasyon kent içerisinde; emanetler, ambarlar, divanhâneler ve çarşılar şeklinde örgütlenmiştir.

Devletin iâşe politikasında benimsediği bir yön, bu ticareti denetlemesine karşılık, satın alma ve taşıma işlerine küçük bir bölüm dışında müdahale etmemesidir. İâşenin temini, özel girişimler veya devlet kanalıyla yapılabilir. Ancak özel girişimcilerin İstanbul'un iâşesindeki payı devlete göre çok daha fazladır. Özel girişimler; toptancı, tüccar ve gemi reisleri gibi guruplar tarafından gerçekleştirilirken, devlet iâşenin temininde; *mübâyaacı* veya *mübâşir* gibi unvanlara sahip memurlarla bu işi halletmektedir (Güçer, 1950). İhtiyaçlar İstanbul'da belirleniyor ve emirler bu merkezden çıkıyorsa da, taşradan yapılan alımlarda merkezden gönderilen memurlar görevlendirilebileceği gibi, bazen de tedarik edilecek malların veya ürünlerin saptanması ve gerekli masrafların karşılanması mahallî yöneticilere bırakılmaktadır (Mantran, 1990:173). Alımlar ve nakliyat giderleri merkezî hazineye bağlı yerel kaynaklar olan avârız, cizye ve mukataa gibi gelirlerden karşılanmaktadır.

İâşe temini faaliyetlerinde, ilk olarak ihtiyaç duyulan ürün veya mallar tespit edilmekte, ardından bu ürün ve malların bulunduğu ve getirileceği sahalar belirlenmektedir. Bu işlem sonrasında ise, ürün veya malın getirileceği yerel birimle yazışmalar gerçekleştirilmekte ve ürünün toplanma işi özel kişilere veya memurlara verilmektedir. Ürünü toplayacak kişiler ellerinde konu ile ilgili çıkmış hükümleri bulundurmaktadırlar. Hükümlerde mal veya ürünleri toplayacak kişilere kolaylık gösterilmesi ve müdahale edilmemesi sıkıca tembihlenmektedir. Elinde bulunan hüküm ile iâşenin temin edileceği yere varan memurun, öncelikle mahallî yöneticilerle teması gerçekleşmekte, lazım olan paranın daha önceden belirlenmiş kaynaklardan tedariki sağlanmakta ve iâşenin toplanmasında gerekli olacak personel hizmete başlatılmaktadır.

Çoğu zaman alımlarda fiyatlar düşük belirlendiği için, fiyatlar üreticileri tatmin etmemekte ve bu durum kaçakçılığa neden olabilmektedir. Savaş ve kıtlık zamanlarında merkezin denetimi daha sıkı olmakta ve ihtiyaç duyulan buğday ve et gibi hayati ürünlerin İstanbul'a zorunlu olarak gönderilmesine çalışılmaktadır. Bu işte taşradaki devlet memurlarının yaptıkları faaliyetler sıkı bir eşgüdüm ile gerçekleştirilmektedir. Yine de madrabaz denilen kimselerin, malı iskeleye gelmeden alıp depo edip, sonra azar azar yüksek fiyatla sattıkları görülebilmektedir.

Ürünlerin veya malların istenilen bölgelerden alınması ve belirli bir noktada toplanmasından sonra, bu ürünler memurun elindeki deftere kaydedilmekte ve defter yerel yöneticilere onaylatılmaktadır. Ürünlerin toplandığı noktalar, genellikle deniz kenarında bulunan iskelelerdir. Merkezden istenilen ürünler özellikle; Marmara, Ege, Trakya ve Karadeniz gibi yakın olan bölgelerden temin edilmeye çalışılmaktadır (Emecen, 1989). Bunun nedeni, bu bölgelerin deniz kıyısında veya denize bir nehir aracılığıyla bağlantılı olmaları ve buralardan yapılan taşıma maliyetinin düşüklüğü ve taşıma kolaylığı ile ilgilidir.

3.İstanbul'a Gönderilen İâşenin Bursa'dan Nakli

Osmanlı döneminde İstanbul'un iâşesinin temininde Bursa şehrinin rolü, bugün de olduğu gibi oldukça fazladır. Bu önem şehrin İstanbul'a deniz yolu ile ulaşılabilen yakın bir kent olması ve İstanbul gibi dev bir kentin ihtiyaçlarını karşılama yönünde büyük bir potansiyele sahip olması ile ilgilidir. Osmanlı Devleti tarihinin her aşamasında, Bursa'nın üretim kaynaklarından faydalanılmış ve kentte yaşayan halkın merkeze karşı yükümlülükleri sürekli fazla olmuştur.

Osmanlı döneminde Bursa halkı, şehir yakınındaki deniz kenarlarında bulunan büyük veya küçük iskeleler vasıtasıyla ürettiklerini İstanbul'a sevk etmektedirler. Karayolu taşımacılığı ise, gerek çok uzun bir seyahati gerektirdiğinden, gerekse maliyeti birkaç kat arttırdığından tercih edilmemektedir. Osmanlı döneminde Bursa şehri civarında, Bozburun'dan Mihaliç'e kadar olan deniz sahasında yer alan iskeleler; *Armutlu, Fıstıklı, Kapaklı, Karaca Ali, Büyük ve Küçük Kumla, Gemlik, Kurşunlu, Altıntaş,*

Mudanya, Tirilye ve Mihaliç'tir. Bu iskeleler içerisinde en işlek olanı, Bursa'ya en yakın olan Mudanya iskelesidir. Bursa'nın kuzey batı istikametinde yer alan bugünün Mudanya ilçesi, Osmanlı devletinin ilk dönemlerinde Orhan Gazi tarafından fethedilmiştir. Başlangıçta tahrir defterlerinde adı *Budamya* olarak geçen ve Kite kazâsına bağlı büyük bir köy olan Mudanya, daha sonraları İstanbul'a gönderilen ürünlerin buradan nakli sayesinde daha büyük bir yerleşim birimi haline gelmiştir (BOA., TT., no.166:136). 1507 senesinde Mudanya iskelesi mukataasının 130.000 akça gelir getirdiği kayıtlarda yer almaktadır (Bursa Şer'iyeye Sicilleri, A-33:294)¹. Aynı iskeleye ait mukataanın; 1602'de 216.666 akça, 1607'de 200.000 akça ve 1616'da 136.666 akça ile kiraya verildiği bilinmektedir (Gerber, 1988:122).

Bursa'dan İstanbul'a gönderilecek mallar önce deve, at ve katır gibi yük hayvanları kullanılarak karayolu ile Mudanya'ya taşınmaktadır. Bursa tüccarının başta İran ve Avrupa olmak üzere birçok bölge ile gerçekleştirdiği ticaret, karayolu taşımacılığını oldukça ileri hale getirdiğinden, şehirde taşımacılık ve nakliyat için çok sayıda yük hayvanı bulunabilmektedir. Belirli bir merkezden hayvanlara yüklenen malları veya ürünleri nakledecek kişiler, Bursa'dan yola çıkarak kuzey batı istikametinde kısa bir seyahat gerçekleştirirler, önce Mihraplı köprüden (Selçuk Hatun Köprüsünden) geçerek Geçüd köyüne varırlardı. 1669 yılında Bursalı bir tacir olan Abdal Çelebi tarafından Nilüfer deresi üzerine Abdal Köprüsü yapılıncâ Mihraplı köprüünün yerine bu köprü kullanılır olmuştur. Geçüd köyünden sonra Nilüfer Hatun köprüsünden geçerler, oradan Bademli köyüne, sonra da Misebolu köyü yolu ile Mudanya'ya ulaşırlardı. Bursa'dan Mudanya iskelesine giden bu yolun özellikle dağlık kesimi ara sıra eşkıya tarafından kesilmekte, gelip gidenlerin ve tüccarın mallarına el konulmakta, bazen de bu insanlar öldürülmektedir.

1658 tarihinde Bursa mütesellimi olan Mehmed Bey adlı bir kişi, beşi Müslüman ve beşi Rum olmak üzere toplam on eşkıyayı mahkemeye ihzar etmiştir. Mehmed Bey, bu kişilerin Bursa, Kite, Mudanya yollarında ve sâir illerde gelip geçenlerin yollarını

¹ Bursa Şer'iyeye Sicilleri, bundan sonra BŞS. olarak gösterilecektir.

keserek mallarını aldıkları gerekçesiyle yakalandıklarını, ancak bu kişileri tutmak için gittikleri zaman mukateleyle karşılaştıklarını, reisleriyle beraber iki kişinin maktul düştüğünü söylemiştir. Eşkıyalar da, cürümlerini itiraf ve ikrar eylediklerinden haklarından gelinmek üzere sancak mütesellimine teslim olunmuşlardır (BŞS., B-17:83).

Devlet, bu civar üzerinde bulunan yollarda eşkıyalık faaliyetlerine engel olabilmek için Burgaz köyü halkını belirli dönemlerde derbentçi olarak görevlendirmiştir. Bu görevlendirmeyi köylü halk birtakım vergilerden muaf olmak için istemiştir. Örneğin; Burgaz köyü halkı, *âhar mahalden gelip geçen beylik hazineleri ve yolcuları muhafaza ederek selametle geçirmek için derbentçi kaydedilmelerini* devlete arzuhal ile rica eylemişlerdir. Köylülerin bu istekleri kabul edilmiş ve görevleri karşılığında, *hâne-i avârizlarını ve evâmîr-i âliye ile vârid olan tekâliften ve imdâd-ı hazariyyeden hisselerini edâ eylemek şartıyla*, 1753 yılında derbentçi tayin edilmişlerdir (BŞS., B-79:134).

Mudanya iskelesine karayolu ile getirilen ürünler bekletilmeyecek bir durumda ise, buradan kayıklarla İstanbul'a nakli hemen gerçekleştirilmektedir. Ancak Bursa'dan gönderilen ürünlerin hepsinin bir araya getirilmesini sağlama veya deniz nakliyatı için hava şartlarının kötü olmasıyla karşılaşılması gibi durumlarda, ürünler Mudanya'nın içindeki depolarda veya mahzenlerde bekletilmektedir. Mahzenlerin bir kısmı vakıflar tarafından yaptırılmakta ve kiraya verilmektedir.

Nakliyat için gerekli şartlar yerine getirildikten sonra, ürünlerin küçük gemiler veya kayıklarla derhal İstanbul'a gönderilmesi işlemi gerçekleştirilmektedir. İstanbul'un iâşesi için nakil olunan muhtelif zahîreler için iskelelerde mîrî mübâyaaatı nakleden bu gemilerden hiç bir şekilde mahkeme harcı, ilâm, hüccet akçeleri namıyla bir akçe ve bir habbe istenilmemektedir (BŞS., B-170:87). Ayrıca İstanbul'un zahîresi için olan terekeyi bir emir olmadan iskele yakınında *der mahzen* eden ve *emre mugayir hareket* eden görevliler cezalandırılmaktadır. 1564 tarihli Kite kadısına gönderilen bir hükümde, *emre mugayir hareket* eden

Mudanya nâibinin görevinden azledilmesi ve yerine yarar bir kişinin getirilmesi emredilmektedir (Dağlıoğlu, 1940:35).

Mudanya'dan İstanbul'a giden gemilerin büyük bir kısmı Haliç'e yanaşmaktadır (Mantran, 1990:88). Deniz taşımacılığında ise; kalyon, karamürsel, şayka, çekeleve ve ağıribar gibi başlıca nakliyat gemileri ya da küçük kayıklar kullanılmaktadır (Bostan, 1992:88). Bu gemiler veya kayıklar taşıdıkları erzağa göre değişik iskelelere yanaşmaktadırlar. İstanbul Limanının (Moravcsik, 1998) erzak gelen en işlek bölümü Bahçekapı ile Unkapını arası, Galata tarafında ise Yağkapısı ile Balıkpazarı arasındadır (Mantran, 1990:85). İstanbul'a değişik bölgelerden gönderilen ürün ve malların taşınmasında genellikle deniz yolu kullanıldığından, Marmara Denizinde çok yoğun bir deniz trafiğinin varlığı söz konusudur.

Mudanya-İstanbul arasında işleyen kayıkların sayıları devlet tarafından belirlenmiş ve kontrol altına alınmıştır (Orhonlu, 1966). 1582 yılında İstanbul kadısına ve peremeciler kethüdasına gönderilen bir hükümde, Mudanya iskelesine işleyen 30 adet kayığın bulunduğu, bunların 20 adedinin İstanbul iskelesinden ve 10 adedinin de nefsi-i Mudanya'dan olduğu belirtilerek, bunların dışında kayık işlemeyeceğine dâir peremecilerin birbirlerine ve cümlesine de peremeciler kethüdasının kefil olduğu ifade edilmektedir. Ancak bazı kayıkların peyda olarak yollarda nice peremeler basıp ademleri katlettikleri i'lâm olduğundan; *İstanbul kadısının ve peremeciler kethüdasının gereği gibi mukayyed olarak kadîmden ne miktar kayık işliyorsa o üslub üzere çalıştırmaları ve hariçten peyda olan kayıkları men ederek kadîmden olageldiği üzere kefil olmayan kayıkları işlettirmemeleri* emredilmektedir (Ahmed Refik, 1988a:121). Mudanya liman muhafızları ve bazı sipahiler bile, bu deniz hattında şayka adı verilen 12 tekne çalıştırmaya başlamışlar ve bu durum kayıkçı esnafı ile aralarında büyük bir problem doğurmuştur (Faroqi, 1994:121).

4.Bursa'dan İstanbul'a Gönderilen İâşe Ürünleri

İâşe ürünleri deyince akla ilk gelenler; hubûbât, sebze, meyve ve et türü gıdalardır. Bursa'dan İstanbul'a iâşe için gönderilen ürünlerin bir kısmı doğrudan saraydaki matbah-ı âmireye, bir kısmı

başkentte duran birliklere ve kıtlık günleri için oluşturulan stoklara, bir kısmı ise İstanbul halkına ulaştırılmaktadır.

Osmanlı döneminde en önemli iâşe ürünleri zahîre türü ihtiyaçlardır. Zahîre, gerektiği zaman harcanmak üzere ambarda saklanan hubûbât ve yiyeceklerdir. Zahîrelerin önemli bir bölümü ise; buğday, arpa, çavdar, pirinç gibi taneli bitkilerden oluşan hubûbât ürünleridir. Bu ürünlerin, özellikle de buğdayın piyasadaki eksikliği büyük kıtlıklar meydana getirebilmektedir (Braudel, 1989:218,384; Kılıç, 2002). Osmanlı padişahları devletin kurulduğu andan kısa bir süre sonra, bu ürünlerin ihracatını kontrol altına almışlardır. Bu kontrol mekanizması; kullar, hükümet ve ordu için gereken besin maddelerinin temini için oluşturulmuştur (Barkan, 1975). Devlet İstanbul'un zahîre ihtiyacının önemli bir kısmını Rumeli topraklarından karşılamaktadır. Ancak buradaki üretimin tüketim karşısında yetersiz olduğu durumlarda Anadolu'dan da zahîre istenmektedir.

Osmanlı dönemine ait birkaç emir ve fermanla, 1788 yılında İstanbul'da yaşanan zahîre sıkıntısının ciddiyeti ve devletin acil olarak başta Bursa olmak üzere birçok yerden zahîre temin etmeye çalışması ve yaşanan problemler görülebilmektedir. 1788 yılına ait fermanla, Rumeli'den İstanbul'a gelecek zahîrelerin ekserisinin askerlere tayin edilmesi nedeniyle İstanbul'da zahîre hususunda sıkıntı görülmeye başlandığı ve bu sebeple Anadolu'dan İstanbul'a zahîre celbine ihtiyaç hasıl olduğu bildirilmektedir. İlgili fermanla sorumlu tutulan Marmara sahilindeki kazâların; *ellerinde bulundurdukları zahîreleri iskelelere indirerek, tevakkuf etmeksizin gemilere yükletmeleri ve doğruca İstanbul'a sevk etmeleri* istenmiştir. Bursa taraflarından külliyetli zahîre celbini padişah istediğinden, bu istek karşısında *rehavet edenlerin ve zahîrelerini saklayanların hakkında te'dîbât yapılacağı* belirtilmekte ve *zahîrelerin diledikleri baha ile bey' ettirileceği* bildirilmektedir (BŞS., B-105:72). Bu ferman doğrultusunda istenilen zahîrenin toplanmasına geçilecek ve *kazâ halkları mübâyaa hisselerine ait buğday ve arpanın temiz ve alâsından olanlarını* kendi birimlerinde toplayarak, tamamlanmış bir şekilde Mudanya'ya naklederek mübâyaa Hüseyin'e vereceklerdi (BŞS. B-105:64; Fleet, 1997).

1789 senesinde Bursa'ya gönderilen bir emirde, yeni zahîrenin İstanbul'a gelmemesi yüzünden zahîrelerin ziyâde azalmış olduğu ve tez elden üç beş gün zarfında etraftan kâfi miktarda zahîre gelmesi emredilmektedir. *Zahîreler gelmezse, maâzallah, sıkıntı ziyâdeleşeceği aşikâr olduğundan Bursa kadısı ve mütesellimi ve sâiresi Bursa kazâsı ve havâlî ve etrafında ne kadar buğday, un, pirinç ve sâir hubûbât var ise ve kimlerin çiftliklerinde ve ambarlarında ve sâir mevzilerde her ne miktar zahîre bulunursa, sahiblerinin rızalarına bakmayıp, cümlesini acele semt ve münâsip iskelelere indirerek ve İstanbul'da kapandaki râyiciyle ashâbı satmak üzere, iskelelerde mevcut gemilere yükleterek, İstanbul sıkıntısının def'ine mûcib işlerin yapılması emredilmektedir* (BŞS., B-100:20). Emirde de görüleceği üzere bu tarz sıkıntıların yaşanması sonucu bir süre sonra, 1795 senesinde İstanbul'da kentin iâşesi ile ilgili bir Zahîre Hazinesi kurulmuştur. Bu kurum kent için gerekli tahılın finansmanında önemli görevler üstlenerek, iâşe nizamında büyük değişiklikler getirmiştir (Cezar, 1978).

Devlet yönetimi, başkent için gerekli zahîre ve benzer ürünleri değişik bölgelerden istemesinin yanı sıra, bu ürünlerin İstanbul limanları dışındaki başka iskelelere çıkarılmamasını da yakın takip altına almakta ve çıkarılan fermanlarla bu uygulamalara muhâlif hareket edenleri uyarmakta ve gerekirse cezalandırmaktadır. Örneğin, 1560 senesinde Mustafa Reis adlı bir kişinin Mısır'dan Kumla, Gemlik, Karamürsel iskelelerine emre muhâlif olarak üç yüz yük pirinç, şeker ve bazı eşyalar çıkardığı haber alındığından, kendisinin tutularak hapsedilmesi ve sattığı eşyaların müsâdere edilmesi ferman olunmuştur. Ancak Bursa kadısı yaptığı inceleme sonucunda böyle bir durumun gerçekleşmediğini bildirilmiştir (BŞS., A-78:176).

Fermanda görüldüğü gibi bu tarz kaçak ticaret yapanların malları derhal müsâdere altına alınmaktadır. 1560 yılına ait bu fermanın başka 1732 yılına ait bir hükümde aynı durumun yaşandığının görülmesi, devletin sıkı tedbirlerine rağmen bu kaçakçılığın varlığını göstermektedir. Boğaz hisarları nâiblerine ve dizdârlarına 1732 tarihinde gönderilen hükümde, Mısır'dan gelen bazı gemilerin bey' ve fûrûht itmek kastıyla İstanbul'a gitmeden, getirdikleri kahve, pirinç ve benzeri malları, Tekfurdağı, Mudanya

ve sâir mahallere ihraç eyledikleri ve bu durumun men edilmesi belirtilmektedir (Ahmed Refik, 1988b:120).

Bursa'dan gönderilen iâşe ürünleri içerisinde peksimetin de önemli bir yeri vardır. Peksimet, buğday unundan mayasız olarak yapılan ekmek dilimi biçimli bir tür gevreklerdir. Peksimet, su oranı düşük olduğundan uzun süre dayanabilen bir besin maddesidir. Bu nedenle uzun deniz ve kara yolculukları ile savaşa giden ordu için vazgeçilmez bir besin maddesidir. Ordunun ve donanmanın peksimetlerinin bir kısmı Bursa'da pişirilmektedir. 1660 senesinde asker için peksimet tabh eden ekmekçi fırınlarının birçoğu İstanbul'da çıkan yangın sonucu yandığından, iki bin kantar peksimetin Bursa'da tabh ettirilerek İstanbul'a sevki emredilmektedir. Bu dönemde iki buçuk İstanbul kilesi buğdaydan bir kantar peksimet pişirilmekte ve her bir kantariye pişirme ücreti olarak yirmişer akçe verilmektedir (BŞS., B-104:1).

Zahîre ve tahıl ürünlerinden başka iâşe ürünleri içerisinde önemli olanları; koyun, tavuk ve balık etidir. Osmanlı döneminde Türk mutfağında en çok kullanılan et çeşidi koyun etidir. Bu et genelde kebab biçiminde döner veya köfte olarak tüketilmektedir. Sığır eti doğrudan tüketilmemekte ve özellikle pastırma gibi et mamullerinin yapımında kullanılmaktadır. Hali vakti yerinde olanların beslenme maddeleri arasında ise tavuk, yumurta ve balık da bulunmaktadır (Mantran, 1990:183).

Bursa kazâsının İstanbul'a göndermekle yükümlü olacağı koyun ve kuzu sayısı, Bursa kadısından sağlanan bilgiler ile İstanbul'da *asıl celeb defterine* yazılmaktadır. Bu defterde koyun sayısı ile birlikte sorumlu celeblerin adları da bulunmaktadır (Greenwood, 1988). Celebler defterde yazılı olan koyun sayısını İstanbul'a eksiksiz getirmekle mükelleftiler. Defterin bir kopyası bir mübaşir ile Bursa kadısına ulaştırılır ve o andan itibaren kadı, hayvanları eksiksizce sağlayıp başkente göndermekle sorumlu olurdu. Merkezden istenilen miktarda hayvanın sağlanması sonrasında kadı irsaliye defteri veya celeb defteri adlı bir belge hazırlar, bu belgeyi imzalayıp mühürleyerek görevli mübaşire vererek sürünün İstanbul'a ulaşmasından önce gönderirdi. Bu defter İstanbul koyun eminine teslim edilir, arkadan sürücülerce

getirilen koyunlar bu defterle karşılaştırılarak kent kasaplarınca teslim alınırđı.

Osmanlı döneminde nüfusun çok fazla olduğu İstanbul'da et sıkıntısı sıklıkla yaşanmaktadır. 1561 tarihli bir emirde; İstanbul'da et müzâyakası olduğundan *Bursa'ya gelecek koyunlardan 10.000 biçığa yarar koyunun İstanbul'a gönderilmesi ve sahipleri götürüp narh-ı rûzî üzere bey' edip ashâbına ticaret ve İstanbul halkına vüs'at-i mâişet hasıl olmaması* emredilmektedir (BŞS., A-79:242).

Sarayların, yeniçeri, cebeci, topçu ve tersane ocaklarının et ihtiyaçlarının önemli bir kısmı, Hüdâvendigâr sancağı kazâlarında yapılan ağnâm mübâyaaası ile elde edilirdi. 1803 tarihli bir emirde, bu birimlerin yılda 300.000 koyun tükettiğı belirtilerek, öteden beri koyun mübâyaa olunan Bahar, Dobruca, Yenişehir kollarından ve Eflak taraflarından bazı sebeplerden dolayı müretteb olunan koyunların satın alınamadığı ve tertîbatı noksan kaldığı, bu sebeple kışın et için sıkıntı çekileceğinin aşikâr olduğu bildirilmektedir. Bunun için Anadolu ve sâir mahallerden kâfi miktarda koyun satın alınmasına ihtiyaç hasıl olduğundan, *yalnız bu seneye mahsus olmak üzere Kütahya, Hüdâvendigâr, Karesi, Kocaeli, Bolu, Aydın, Saruhan, Muğla, Teke, Hamid sancaklarındaki kazâlardan beylik fiyatı üzere otuz bin koyun ve keçi mübâyaaası tertip edilmiştir. Ağnam sahiplerinin ellerinde mevcut ağnam ve keçilerinden beher on re'ste bir re'sini beylik fiyatı üzere şeriat marifetiyle tayin olunan sayıcılar marifetiyle icab eden bahâsı nakden verilerek mübâyaa edilmesi ve ziyâde mübâyaa talebi ve fiyat-ı mîrîsinden noksan teklif edilmemesi ve sâir bahane ile koyun ve keçi sahiplerinin rencide edilmemeleri* emredilmektedir. Bu emirde, Hüdâvendigâr sancağı hissesine 3000 koyun ve keçi isabet etmiş, bu sayının kazâlara taksimi sonrasında Bursa kazâsı hissesine 185 koyun ve keçi isabet etmiştir (BŞS., B-80:100).

Etin dışında Bursa'dan sebze, meyve ve süt mamullerinin de İstanbul'a gönderildiğı görülmektedir. Kavun, karpuz, dut, kestane, nar, kiraz, çilek, şeftali, ceviz, soğan, zeytin, peynir, zeytinyağı, sirke ve üzüm, gönderilen başlıca ürünlerdir. Mudanya'nın Rum köyleri şarap, zeytinyağı ve meyve göndermektedirler (İnalçık, 1994a:186). Üzüm, Müslümanlar tarafından taze yemek, kuru

üzüm, şıra ve sirke yapmak için istenilen önemli bir meyvedir. Ancak Hıristiyan ve Yahudi tacirler şarap yapmak için üzümleri topladıklarından piyasada bazen sıkıntılar yaşanmaktadır. 1605 tarihinde İstanbul'dan Mudanya'ya üzüm almaya gelen gemiciler, muhtemelen yerel tüketim için şarap yapmak üzere daha bağbozumunda üzümleri alan Musevî vurguncu ve istifçiler nedeniyle üzüm bulamamışlardır (Goffman, 2000:37).

5.Bursa'dan Saraya Gönderilen İâşe Ürünleri

Osmanlı iâşe politikasında, başkentteki matbah-ı âmire olarak adlandırılan saray mutfağının önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu mutfağın alacağı ürünler özenle seçilmekte ve yapılan masraflar muhasebe kayıtlarında belirtilmektedir (Barkan, 1963). Bursa'dan saraya gönderilen ürünler her zaman en iyileridir. Zaten saray mutfağı için merkezî hükümetin yaptığı alımlarda en kaliteli üretim yapan yerler seçilmektedir. Sarayın şehrin gözdesi durumunda olması ve seçkinlerin burada yaşamaları, gıda ihtiyacının düzenli, kaliteli ve kesintisiz bir şekilde ve öncelikli olarak karşılanmasını gerektirmektedir (Bilgin, 1999:204).

Sarayın zahîre ihtiyacının bir kısmı Bursa'dan temin edilmektedir. Her sene un, tarhana, bulgur ve aş buğdayı Bursa'dan satın alınarak saraya gönderilmekte ve kilere teslim olunmaktadır. 1587 yılına ait bir emirde *nefs-i nefis-i hümayûn için irsâli lâzım gelen hassa unun sevki* emredilmektedir (BŞS., B-42:172). Seferde padişaha ait unları koymak için gerekli çuvallar bile Bursa'dan gönderilmektedir. 1635 yılında *Bursa'dan 400 çift beyaz çuval satın alınması ve İstanbul'da kilere gönderilmesi* emredilmektedir (BŞS., B-59:163). 1622 yılına ait başka bir emirde ise, *her hafta tarhana, bulgur ve aş buğdayından İstanbul'a onar yük gönderilmesi* kayıtlıdır (BŞS., B-50:131).

Bursa'dan saraya has ekmek yapımı için gerekli olan kaliteli buğdayın yanı sıra, bulgur, tarhana, çeşitli meyveler, nane turşusu, kar ve buz gönderilmektedir. Örneğin matbah-ı âmire için 1514 yılından itibaren *Bursa'dan her sene 10 müdd simiçi unu ve beş müdd dövülmüş buğday ve beş yük tarhana* gönderilmesi usûl edilmiş ve her yıl bu durum tekerrür etmiştir (BŞS., A-24:273). 1634 yılında ise, *her sene mu'tâd olduğu vech ile yine Bursa'dan*

bulgur ve tarhana istenmiş ve gelen emirde "*Nefs-i nefîs-i hümayûnum için her sene irsâl oluna gelen 30 yük tarhana ve 20 yük bulgur ve 10 yük tuz, gâyet alâsından iştirâ ve tedârik edilip yarar sefineye tahmîl ve mevsim-i deryâ ile saraya irsâli*" emredilmiştir (BŞS., C-2:180).

Saraya Bursa'dan gönderilen ürünler içerisinde Kirmasti kavunu yer almaktadır. Kirmasti'da yetiştirilen kavunlar, İstanbul'da has bahçelerde bostancıbaşı tarafından gönderilen adamlarla alınmaktadır. Bostancıbaşı Davut Ağa'nın 1568'de gönderdiği adam tarafından Kirmasti'dan kavun alımının yapıldığı ve sandıklara konulduğu kayıtlarda geçmektedir (BŞS., A-94:170).

Sarayın Bursa'dan aldığı bir başka ürün nane turşusudur. Bursa'ya gönderilen 1659 tarihli bir fermanda, *helvahâne-i âmire için nane turşusunun kurulup yarar zarflara konularak İstanbul'a getirilmesi* şu şekilde belirtilmektedir: "*Bursa'da padişahın nefs-i nefsi için taze nane tabh olunmak mu'tâd-ı kadîm olmakla Bursa'ya gönderilen hassa helvacılardan birisi ma'rifetiyle Bursa'da bulunan bahçelerden nane satın alınarak olageldiği üzere tabh ettirip kavî zarflara koydurtup münasip olan iskeleye nakl ve yarar sefineye tahmîl ve zamanıyla İstanbul'a irsâl ve helvahâneye teslim ettirilmesi ve bahâsı ve sâir masrafları için verile gelen 28.000 akçenin Bursa Beytü'l-mâl-i Âmme ve Hassa ve Galle Bazarı bacı şarap öşrü ve keferenin rakı mukataâtı eminlerden alınıp hak sahiplerine haklarının verilip kimsenin bir akçe ve bir habbesini alıkoydurmayasın*" (BŞS., B-9:29).

Bursa'dan ve Gemlik'ten her sene tatlı ve ekşi nar toplatılıp saray için gönderilmektedir (BŞS., B-33:143). Gemlik nâibine gönderilen 1751 tarihli bir hükümde, *narcıbaşı vardığında kazâ-i mezbûr reâyâsının alâ ve güzide olan narlarını seçerek istenilen miktarda narı narcıbaşıya teslim etmeleri* gerektiği kaydedilmiştir. İstenilen narlar toplanıp narcıbaşıya verilmediği sürece kimsenin nar bahçelerini bozamayacağı ve başkalarına bey' edemeyeceği belirtilerek, bazı kişilerin bu emre mugayir hareket ettiği ve narların iyilerini başkalarına sattığı ifade edilmiş ve bu durumun yasaklanması emredilmiştir (Ahmed Refik, 1988a:174).

1595 yılına ait bir emirde; *İstanbul'da saray matbahları için Bursa, Kite, Atranos ve Simav'dan altışar bin tavuk tedârik olunup hassa tavukçulardan Ali'nin nezâretiyle kafeslere konulup kira davarlarıyla münasip mahal ve iskelelere nakil ve oradan da navlun ile gemilere yüklenip gönderilmesi ve bedelinin hassa mukataât akçelerinden alınıp verilmesi, ne kadar tavuk alınmış ise adedi ve bahâsı ile yazılması* bildirilmiştir. Ayrıca, *bazı kimselerin biz doğancı, köprücü, çeltikçi, muhafız demelerine ehemmiyet verilmemesi ve bu işe bazı topçu, cebeci kapıkulları ve sâirenin mâni olmamaları dahl ve taarruz etmemeleri* de belirtilmiştir (BŞŞ., B-12:96).

Tavuğun dışında Uludağ'dan akan nehirlerde bulunan balıkların da saraya gönderildiği bilinmektedir. 1571 senesinde Bursa kadısına gönderilen hükümde; *"Keşiş dağında cârî olan enhârın balıkları kadîmden hassa-i hümâyûnum için sayd oluna gelmiş iken hariçten bazı kimesneler balık sayd ettikleri istimâ' olundu. İmdi zikr olunan enhârdan mîrî sayyâdlardan mâadâ hariçten kimesnelere balık sayd ettirmemek"* emredilmektedir (Ahmed Refik, 1988a:4).

Sarayın yiyeceklerini saklama ve içeceklerini soğutma gibi amaçlarla Uludağ'daki göllerden ya da Katırlı dağlarından kar ve buz da talep edilmektedir. Saray için kar ve buz toplanan bu yerlerde hayvan otlatılması yasaklanmıştır (BŞŞ., B-85:124). Evliyâ Çelebi Seyahâtnâmesinde, Bursa'dan İstanbul'a getirilen kar, buz ve su hakkında esnâf-ı azîm karcıbaşı başlığı altında şu şekilde bilgiler verilmektedir: *"Hünkârın karcıbaşısı yaz ve kış anda mevcuttur, neferât üç yüz ve kayıkçıyân-ı karcıyân neferât üç yüz, bu kayıkçılar daima Katırlı Dağlarına ve Mudanya'ya varıp, Keşiş Dağından gelen karları ve buzları ve âb-ı zülâlleri gemilere koyup der-i devlete getürüp matbah-ı padişahîye ve helvahâneye ve harîme ve sadrazama ve'l-hasıl yüz elli a'yân ve eşrafa ta'yin kar verilür azîm masârîfdir ve bu hizmete me'mûr kar buz kesici Bursa yörükleri ve taşıyıcı Mudanya katırcıları vardır"* (Evliya Çelebi Seyahâtnâmesi, 1996:251).

1634 yılında Bursa'dan her hafta nefis-i nefis-i padişah için 30 yük buzun, beyaz keçelere koyularak acele ile İstanbul'a

gönderilmesi ferman olunmuştur (BŞS., B-57:88). Daha sonraları haftada istenilen 30 yük buz, her gün istenir hale gelmiştir. Buzun keçelere koyularak erimeden taşınması ve sarayın memnun edilmesi oldukça zor bir iştir. Nitekim 1522 tarihinde matbah-ı âmire emini "*buz yerine kar gelir*" şeklinde şikayette bulununca, *Bursa'da buzcular kâhyası olan Yakub'un hizmetinde ihmali ve tekâsülü olduğu* tespit edilerek görevden alınmış ve yerine Hacı Musa adlı bir kişi buzculuk hizmetine görevlendirilmiştir (BŞS., B-118:304).

Buz ve kar keçelere sarılmakta ve ardından katırlara yüklenerek kara yolu ile hızlıca Mudanya iskelesine taşınmaktadır. Buradan ise kayıklara konularak İstanbul'a sevk edilmektedir. Uludağ'daki göllerin üzerinde bulunan karın temizlenmesi masrafı ve çıkarılan buzun önce katırlarla Mudanya iskelesine ardından da deniz yolu ile saraya nakledilmesinde gerekli olan ırgat ücreti, Bursa ihtisap mukataasından karşılanarak buzcubaşıya verilmektedir (BŞS., B-184:114). Bursa buzcubaşılığına ebâ-en-cedd mutasarrıf olan kişiler öldüklerinde, yerine oğulları buzcubaşı tayin edilmektedir (Kaplanoğlu, 2003:51). Yiyecek ve içeceklerin soğutulması ve korunması için saraya gönderilen buz ve karın yanı sıra, ürün ve erzakların pişirilmesi ve saray halkının ısınması için gerekli olan odun, odun kömürü ve çıra bile Bursa civarındaki dağlardan temin edilebilmektedir (BŞS., B-42:145).

6. Değerlendirme

Osmanlı döneminde İstanbul başkent olarak bir tüketim, dönüştürme ve dağıtım merkezidir. Böyle bir merkezin en büyük problemi iâşe ihtiyacının temin edilmesi sorunudur. Kent halkı içerisinde; ayrıcalıklı bir iâşeden yararlanan saray-ı hümayûn, diğer padişah saraylarının personeli, İstanbul'da garnizon halinde duran askerî birlikler, medrese öğrencileri, vakıflardan yararlananlar ve diğer halk zümreleri, iâşe politikası içerisinde ihtiyaçlarının karşılanmasını bekleyen başlıca guruplardır. Bu gurupların iâşesini temin etme ise, eyaletlerin üretimlerini denetleme, istenilen ürünleri tespit edilen fiyatlarla satın alma ve İstanbul'a getirme gibi yönetsel bir mekanizma ile sağlanmaktadır.

Uygulanan iâşe politikasında tahsis ilkesi benimsenmiştir ve ülkede belirli bölgeler belirli ağırlıkta veya sayıda yetiştirecekleri sebze, meyve ve hayvanları eksiksiz olarak İstanbul'a göndermekle yükümlü kılınmıştır. Kadılara yazılan fermanlarda, tahsis edilen bölgelerden her yıl belirlenen sayıda veya ağırlıkta iâşe ürünlerinin İstanbul'a gönderilmesi emir ve tembih edilmekte, merkezin aksi bir duruma göz yummayacağı ifade edilmektedir. Gıda maddelerinin sağlanması konusunda İstanbul'un ihtiyacı nüfusun miktarı bakımından oldukça büyük, halkın memnun edilmesi açısından ise öncelikli konumdur.

Osmanlı döneminde Bursa, İstanbul gibi dev bir şehrin iâşesini karşılama yönünden önemli bir üretim potansiyeline sahiptir. Başkentten sonra Osmanlı Devleti'nin en büyük şehirlerinden biri olan Bursa'da; ticaretin, işgücünün ve üretim alanlarının fazlalığı, başlıca iâşe ürünleri olan hubûbât, sebze, meyve ve et türü gıdaların üretimini ve teminini kolaylaştırmaktadır. Bu artıların yanı sıra, şehrin İstanbul'a deniz yolu ile ulaşılabilen yakın bir kent olması, Bursa'nın başkentten iâşesini sağlamada önemini daha da artırmaktadır. Yapılan üretim, özellikle matbah-ı âmire olarak adlandırılan saray mutfağının istediği kaliteli ürünleri karşılama açısından etkindir. İâşe ürünleri, örgütlenmiş nakliyat sistemi ve kent yakınındaki deniz kenarlarında bulunan iskeleler ile İstanbul'a kolayca sevk edilebilmektedir. Bu iskeleler içerisinde en işlek olanı Mudanya iskelesidir.

İstanbul'un Bursa'dan ihtiyaç duyduğu ürünlerin alımlarında fiyatların düşük belirlenmesi nedeniyle üreticilerin tatmin olmaması, hava şartları ve kara nakliyatı esnâsında ara sıra yaşanan eşkıyalık faaliyetleri gibi zorluklara rağmen, ürünlerin sevkıyatı sıkı bir kontrol ile devam ettirilmiştir. Bu kontrol esnâsında İstanbul'un iâşesi için olan terekeyi emre mugayir hareket ederek elinde tutan görevlilerin hemen uyarılması veya cezalandırılması, uygulanan politikanın ve yapılan faaliyetlerin ciddiyetini göstermektedir. Hazırlanan bu inceleme ile, Osmanlı iktisat politikasında iâşecilik sistemi, başkentten iâşesinin temininde Bursa'nın rolü konusu ile yerel kaynaklardan alınan bilgiler doğrultusunda örneklerle gösterilmiştir. İâşe ürünlerini İstanbul'da talep eden başlıca guruplar, ürünlerin çeşitliliği, Bursa'dan

toplanması ve nakli gibi ele alınan konularla, Bursa'nın iktisadî tarihine ait bir başka alan da kısaca ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Tasnif, no: 166.

BURSA ŞER'İYE SİCİLLERİ, Ankara Milli Kütüphâne, Yazmalar Bölümü.

A-24	B-59
A-33	B-79
A-78	B-80
A-79	B-85
A-94	B-100
B-9	B-104
B-12	B-105
B-17	B-118
B-33	B-170
B-42	B-184
B-50	C-2
B-57	

Tetkik Eserler

- Ahmed Refik. (1988a). *Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1495-1591)*. İstanbul, Enderun Kitabevi.
- Ahmed Refik. (1988b). *Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1689-1785)*. İstanbul, Enderun Kitabevi.
- Aynural, Salih. (1999). "XVIII. Yüzyılda İstanbul'un Odun ve Kömür İhtiyacının Karşılanması." *Osmanlı*, Cilt 5, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 563-569.
- Barkan, Ömer Lütfi. (1963). "Saray Mutfağının 894-895 (1489-1490) Yılına Ait Muhasebe Bilânçosu." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23. Cilt, No.1-2, 380-398.
- Barkan, Ömer Lütfi. (1975). "The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East." *International Journal of Middle East Studies*, 6, 3-28.
- Bilgin, Arif. (1999). "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Sarayın İâşesi." *Osmanlı*, Cilt 9, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 204-213.
- Bostan, İdris. (1992). *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Braudel, Fernand. (1989). *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. Cilt I. Çev: M. Ali Kılıçbay. İstanbul, Eren Yayıncılık.
- Cezar, Yavuz. (1978). "Osmanlı Devleti'nin Mali Kurumlarından Zahire Hazinesi ve 1795 (1210) Tarihli Nizamnamesi." *Toplum ve Bilim*, 6, 11-156.
- Dağlıoğlu, Hikmet Turhan. (1940). *On Altıncı Asırda Bursa*. Bursa, Halkevi Neşriyatı.
- Emecen, Feridun. (1989). "XVI. Asrın İkinci Yarısında İstanbul ve Sarayın İâşesi İçin Batı Anadolu'dan Yapılan Sevkıyât." *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, 197-230.
- Evlîyâ Çelebi Seyahâtname*sî. (1996). Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini. 1. Kitap. Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Faroqhi, Suraiya. (1981). "İstanbul'un İâşesi ve Tekirdağ-Rodoscuk Limanı." *ODTÜ Gelişme Dergisi, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar*, II, 139-154.
- Faroqhi, Suraiya. (1994). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. 2. Baskı. Çev: N. Kalaycıoğlu. İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Fleet, Kate. (1997). "Ottoman Grain Exports From Western Anatolia At The End Of The Fourteenth Century." *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 40, 3, 283-293.
- Genç, Mehmet. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- Gerber, Haim. (1988). *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*. Kudüs, Hebrew University.
- Goffman, Daniel. (2000). *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*. 2. Baskı. Çev: A. Anadol-N. Kalaycıoğlu. İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Greenwood, Antony. (1988). *İstanbul's Meat Provisioning: A Study of the Celebkeşan System*, Doktora Tezi, Chicago.
- Güçer, Lütfi. (1950). "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İâşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt XI, No 1-4, 397-416.
- Güçer, Lütfi. (1964). XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler. İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Güran, Tevfik. (1998). "İstanbul'un İâşesinde Devletin Rolü (1793-1839)." *19. Yüzyılda Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, İstanbul, Eren Yayıncılık, 15-42.
- İnalcık, Halil. (1994a). "The Ottoman State: Economy And Society, 1300-1600." *An Economic And Social History Of The Ottoman Empire 1300-1914*, Ed: H. İnalcık with D. Quataert, Cambridge, Cambridge University Press.
- İnalcık, Halil. (1994b). "İâşe." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 4, 116-119.
- Kaplanoğlu, Raif. (2003). "Saraya Tat Taşıyan Bursalı Aile: Buzcular." *Bursa Araştırmaları*, Sayı 1, 51-54.

- Kılıç, Orhan. (2002). "Osmanlı Devletinde Meydana Gelen Kıtıklar." *Türkler*, Cilt 10, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 718-730.
- Mantran, Robert. (1990). *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*. I. Cilt. Çev: M. A. Kılıçbay-E. Özcan. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Moravcsik, Gyula. (1998). *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*. İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Murphey, Rhoads. (1988). "Provisioning Istanbul: The State and Subsistence in the Early Modern Middle East." *Food and Foodways*, II, 217-263.
- Necipoğlu, Nevra. (1994). "İâşe." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 4, 116.
- Orhonlu, Cengiz. (1966). "Osmanlı Türkleri Devrinde İstanbul'da Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği." *Tarih Dergisi*, XVI, 21, 109-134.
- Turnator, G. Ece. (2003). "Bizans Döneminde Konstantinopolis'in İâşesi." *Toplumsal Tarih*, Sayı 112, 86-89